

NUCENÉ STERILIZACE VE TŘETÍ ŘÍŠI – ZLOČIN NA ZÁKLADĚ ZÁKONA

JAROMÍR TAUCHEN

Právnická fakulta, Masarykova univerzita

LENKA ŠKODOVÁ

Právnická fakulta, Masarykova univerzita

Abstrakt

Cílem tohoto příspěvku je pojednání o právní úpravě nucených sterilizací v Německu v období národního socialismu. Právní základ tvořil zákon o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu z roku 1933, který stanovil základní podmínky, za kterých mohl být jedinec zbaven své rozmnožovací schopnosti. Na nucených sterilizacích se podíleli jak němečtí lékaři, tak i němečtí právníci a soudci, neboť rozhodování o nařízení jejich provedení příslušelo soudům pro ochranu dědičného zdraví.

Klíčová slova

Nucená sterilizace – Třetí říše – eugenika – rasová hygiena – zákon o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu

Abstract

The intention of this article is to treat scientifically the legal regulations of compulsory vasectomy in the Nazi Third Empire. These regulations were based on the Protection against Ancestors with an Inherited Defect Act from 1933 which had stated basic conditions on which an individual could have been sterilized. There were judges, attorneys and doctors who participated in compulsory vasectomies. The burden of decision making whether or not the vasectomy will be done, was placed on judges.

Key words

Compulsory vasectomy – The Nazi Third Empire – Eugenics – Racial Hygiene – The Protection against Ancestors with an Inherited Defect Act

Citát:
„Národní socialismus je aplikovaná nauka o rasách.“
Rudolf Heß¹

1. Úvodem

Jak již výše uvedený citát napovídá, jednou ze stěžejních součástí ideologie národního socialismu, který byl uplatňován v Německu mezi léty 1933 – 1945, byla rasová hygiena a populační politika podporující reprodukci údajně „rasově hodnotnějších“ a „dědičně zdravých“ osob. Z tohoto důvodu národní socialisté usilovali o to, aby u lidí, kteří tuto vlastnost nespĺňovali, byla jejich reprodukce omezena, zakázána či aby byli úplně fyzicky zlikvidováni. S touto nejhrůznější epochou německých dějin jsou spojeny pojmy: nucená sterilizace, nucená izolace a euthanasie. Tyto zločiny proti lidskosti nacisté prováděli s pověstnou „německou pečlivostí a důkladností“ na základě právních předpisů, které tvořily právní základ těchto zločinů. Právě tímto tehdy platným pozitivním právem se snažili po skončení druhé světové války obhajovat ti, kteří byli zapojeni do sterilizačních programů či programů euthanasie. Cílem tohoto příspěvku je přiblížit právní úpravu, která upravovala jeden z nucených zásahů do fyzické integrity člověka a to je otázka nucených sterilizací. Tento článek rovněž přibližuje skutečnost, jaké místo zaujímaly nucené sterilizace v národně socialistické ideologii. V úvodu je nutné poukázat na fakt a snad i vyvrátit obecně rozšířenou skutečnost, že nucené sterilizace byly výsadou pouze národně socialistickou a německou. Myšlenka nucených sterilizací nevznikla dnem, ve kterém se národní socialisté chopili moc, nýbrž v teoretickém pojetí existovala již několik desetiletí před převzetím moci a to nejen v Německu a proto je nutné pro lepší pochopení nastínit v základních obrysech rovněž vývoj eugeniky - „rasové hygieny“.

2. Pojem sterilizace a jeho historický vývoj

Sterilizací se rozumí umělé zbavení rozmnožovací schopnosti jedince, způsobené operativním přerušením vývodů pohlavních žláz a to protětim nebo podvázáním vejcovodů u žen či chámovodů u mužů.² Jiným způsobem, jakým bylo možné zbavit jedince plodnosti, byla

¹ Citováno dle: Iskraut, M. Grundgedanken der nationalsozialistischen Weltanschauung. Bielefeld, Leipzig : Velhagen & Klasing, 1938, s. 25.

² Na základě Pátého prováděcího nařízení k zákonu o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu z 25. února 1936 (RGBI. I. S.122) bylo možno u žen provést rovněž sterilizaci ozářením (rentgenem, radiem) v ústavech určených k tomuto účelu za splnění podmínek, že se jednalo o ženu starší 38 let nebo by jí hrozila při provedení

kastrace, při níž byly operativně odstraněny zárodečné žlázy (varlata, vaječníky). Rozdíl mezi oběma způsoby spočíval v tom, že při sterilizaci nebyly odstraněny ani poškozeny samotné pohlavní žlázy, takže tvorba hormonů i chuť a schopnost pohlavního styku zůstaly zachovány.³

Umělé zbavení plodnosti jedince je známo již z dávné historie. Z části sloužilo jako trest a z části bylo používáno jako akt odplaty na poraženém nepříteli. Kastraci znalo jak staroindické, tak staroegyptské trestní právo. Sterilizace byla používána jak v Řecku tak Římě a objevuje se rovněž jako druh trestu v právu germánském.⁴ V období raného středověku bylo značně omezeno umělé zbavení rozmnožovací schopnosti jedince z důvodu stálého tlaku ze strany církve, až ke konci středověku nebylo již prakticky vykonáváno. Na konci 19. století se však o sterilizaci opět začalo uvažovat. Nejednalo se však již o trest, nýbrž nucená sterilizace měla sloužit k rasově – populačním účelům.

3. Eugenika a „rasová hygiena“

Pojmy eugenika a „rasová hygiena“ nejsou od sebe jednoznačně vymezeny a byly používány jako synonyma, přičemž slovo „rasová hygiena“ původně vzniklo jako německé označení pro eugeniku.⁵ „Rasová hygiena“ byla rovněž nazývána „učením o optimálním uchování lidské rasy“, které bylo založeno na předpokladu, že tělo i charakter člověka jsou skutečně čisté pouze tehdy, když není „znečištěna“ také jeho rasa.⁶ Základ eugeniky tvoří tzv. sociální darwinismus prosazovaný od poloviny 19. století, tedy směr, který aplikuje Darwinovu evoluční teorii a přenáší teorii o „přežití schopnějšího“ (*survival of the fittest*, *Kampf ums Dasein*) na lidskou společnost a na člověka. V období Třetí říše se stal sociální darwinismus společně s Mendelovou teorií dědičnosti základním pilířem, na kterém byla vystavěna

chirurgického zákroku újma na zdraví a žena s tímto způsobem vlastní sterilizace vyjádřila souhlas. Jednalo-li se o ženu mladší 38 let, musel vydat souhlas rovněž vedoucí zdravotnického úřadu.

³ Feldscher, W. Rassen- und Erbpflege im deutschen Recht. Berlin, Leipzig, Wien : Deutscher Rechtsverlag, 1943, S. 120.

⁴ Wiesenberg, K. Die Rechtsprechung der Erbgesundheitsgerichte Hanau und Giessen zu dem „Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses“ vom 14. Juli 1933. Frankfurt am Main : J. W. Goethe Universität, 1986, s. 5.

⁵ Pojem „rasová hygiena“ byl poprvé použit pro eugeniku v roce 1895 v knize Alfreda Ploetze „Znamenitost naší rasy a ochrana slabých“. Blíže: Schneider, Ch. Die Verstaatlichung des Leibes. Konstanz : Hartung-Gorre Verlag, 2000, s. 6.

⁶ Bedürftig, F. Třetí říše a druhá světová válka. Přeložil Petr Dvořáček. Praha : Prostor, 2004, s. 403.

národně socialistická rasová politika založená na podpoře rodin „zdravých a řádných lidí“ a naopak na „vyhlazení lidí méněcenných“.⁷

V Německu jako ostatně i v jiných zemích byla „rasová hygiena“ pěstována již od počátku 20. století. „Živnou půdu“ našlo eugenické hnutí především ve Spojených státech, kde se ukázalo jako úspěšné „polní tažení“ za zavedení sterilizačních programů. První zákon o sterilizaci byl schválen v roce 1907 ve státě Indiana⁸ a v roce 1933 byly sterilizace upraveny zákonem celkem již v 28 amerických státech.⁹ V evropských státech byly vydány sterilizační zákony nejdříve ve skandinávských zemích – v Dánsku (1929), Švédsku¹⁰ a Norsku (1934), Finsku (1935), poté v Estonsku (1936), Lotyšsku (1937) a na Islandu (1938). Nucená sterilizace byla právně upravena dokonce i ve Švýcarském kantonu Waad, k její aplikaci v praxi však nikdy nedošlo.¹¹

Co týče vzájemného vztahu eugeniků a národních socialistů, čtenáře asi nepřekvapí fakt, že „rasoví hygienici“ sdružení v Německé společnosti pro rasovou hygienu založené v roce 1905,¹² uchopení moci národními socialisty 30. ledna 1933 uvítali. Adolf Ploetz jakožto jedna z klíčových postav eugenického hnutí v Německu v posledních 40 letech, vyslovil

⁷ Otázky dotýkající se rasy se prolínají celou knihou Mein Kampf Adolfa Hitlera. Otázce sterilizací a podpoře „dědičně zdravých“ jedinců se věnuje na několika místech. Jako příklad, který dokumentuje postoj národních socialistů k duševně nemocným, poslouží následující úryvek: „*Stát se musí postarat o to, aby plodil děti pouze ten, kdo je zdravý; je pouze jedna hanba – přes vlastní nemoci a nedostatky přivádět děti na svět a nejvyšší čest, zřeknout se toho. Do služeb uvedených poznatků musí dát nejmodernější lékařské prostředky. Všechno, co je nějak viditelně nemocné a dědičně zatížené a tím dále zatěžující, musí stát prohlásit za neschopné plození a toto také prakticky prosadit. [...] Kdo není tělesně a duševně zdrav a rodičovství hoden, nesmí své tělo zvětšit v těle dítěte. [...] Být nemocen a slab není hanbou, nýbrž politováníhodným neštěstím. Je však zločinem a tedy současně i hanbou toto neštěstí vlastním egoismem zbavit cti tím, že je přeneseno na nevinnou bytost; že však naproti tomu svědčí o nejvyšší šlechetnosti a obdivuhodné lidskosti, když nevinný nemocný se zřekne nároku na vlastní dítě a svou lásku a něhu věnuje neznámé, chudé mladé ratolesti svého národa, která svým zdravím dává naději, že se stane silným článkem silného společenství.*“ Viz. Hitler, A. Mein Kampf. Přeložil Slavomír Michalčík. Pohořelice : Otakar II., 2000, s. 295 – 296.

⁸ Gütt,A., Rüdín, E., Ruttke, F. Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses vom 14. Juli 1933 nebst Ausführungsverordnungen. München : J. F. Lehmanns Verlag, 1936, s. 65.

⁹ Ve Spojených státech bylo před rokem 1933 násilně sterilizováno kolem 15 tisíc lidí a do roku 1939 to byl dvojnásobek. Němečtí „rasoví hygienici“ se ochotně odvolávali při ospravedlňování svého postupu na právní úpravu ve Spojených státech. Univerzita v Heidelbergu dokonce udělila čestný doktorský titul americkému eugenikovi Harrymu Laughlinovi za to, že navrhl v roce 1931 program na nucenou sterilizaci 15 milionů „méněcenných“ Američanů. Blíže: Evans, R. Das Dritte Reich. Diktatur. Band 2/II. München : DVA, 2006, s. 623.

¹⁰ Aby měl čtenář možnost srovnání mezi jednotlivými státy, uvádíme rovněž počty obětí nucené sterilizace ve skandinávských zemích. V první polovině 20. století bylo v Dánsku nuceně sterilizováno 5 tisíc, v Norsku 40 tisíc a ve Švédsku mezi léty 1935 – 1975 to bylo 63 tisíc lidí. Švédsko tvrdilo, že umělé zbavení rozmnožovací schopnosti jedince nebylo prováděno z důvodů rasových, nýbrž sociálních tak, aby se zabránilo dalšímu rozmnožování neproduktivních osob. Blíže: Evans, R. Das Dritte Reich. Diktatur. Band 2/II. München : DVA, 2006, s. 623.

¹¹ Schneider, Ch. Die Verstaatlichung des Leibes. Konstanz : Hartung-Gorre Verlag, 2000, s. 24.

¹² Benz, W. a kol. Enzyklopädie des Nationalsozialismus. München : dtv, 1997, s. 237.

novému říšskému kancléři podporu osobním dopisem v dubnu 1933. Co se týče otázek rasové hygieny, nevytvořili národní socialisté nic nového, jen ochotně převzali již existující eugenická dogmata.

4. Zákon o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu

Jako jedno z prvních „rasově hygienických“ opatření umožňující nucené sterilizace bylo schválení zákona o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu (*Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses*) z 14. července 1933 (RGBl. I. S. 529). Vydáním tohoto zákonodárného aktu bylo tak učiněno za dost požadavkům „rasových hygieniků“ jako byli Alfred Ploetz či Fritz Lenz, kteří především v období velké hospodářské krize vehementně volali po přijetí této právní úpravy. Zákon umožňuje sterilizace, však požadovali již v roce 1932 i zástupci Německého spolku lékařů.¹³

V důvodové zprávě k zákonu o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu uvádí říšský ministr vnitra Frick, „že jeho účelem je zastavit údajný propad porodnosti, přičemž podle jeho názoru by mohly německé ženy přivést na svět až o 30 % dětí více tak, aby německý národ zůstal zachován. Na druhou stranu klasifikoval 20 % obyvatel Německa jako dědičně zatížené.“¹⁴ Ačkoliv byl tento zákon schválen říšskou vládou 14. července 1933 (5. prosince 1933 následovalo první prováděcí nařízení), tak účinnost byla stanovena až na 1. leden 1934.¹⁵ Zveřejněn byl však v říšské sbírce zákonů až 25. července 1933 z důvodu, aby nenarušil uzavření konkordátu s Vatikánem. Až paradoxně může působit skutečnost, že jak zákon o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu, tak konkordát s Vatikánem byly přijaty na stejném zasedání vlády.

Každá sterilizace vyžadovala vydání usnesení soudu. Justici tak byla příznána rozhodující role při provádění zákona o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu. Toto byla však velmi dobrá taktika národních socialistů, neboť lidé měli více důvěry k soudům, než ke stranickým či správním orgánům. Tím, že probíhalo řízení před soudem, bylo vyvoláno zdání o

¹³ Evans, R. Das Dritte Reich. Diktatur. Band 2/II. München : DVA, 2006, s. 615.

¹⁴ Schneider, Ch. Die Verstaatlichung des Leibes. Konstanz : Hartung-Gorre Verlag, 2000, s. 30.

¹⁵ Tento zákon byl dvakrát novelizován, a to zákony o změně zákona obraně proti dědičně zatíženému potomstvu z 26. června 1935 (RGBl. I. S. 773) a z 4. února 1936 (RGBl. I. S. 119). Celkem bylo vydáno pět prováděcích nařízení, která stanovovala konkrétní podmínky pro soudní řízení a provedení lékařského zákroku. Jednalo se o: první prováděcí nařízení z 5. prosince 1933 (RGBl. I. S. 1021), druhé prováděcí nařízení z 29. května 1934 (RGBl. I. S. 476), třetí prováděcí nařízení z 25. února 1935 (RGBl. I. S. 289), čtvrté prováděcí zařízení z 18. července 1935 (RGBl. I. S. 1035) a páté prováděcí nařízení z 25. února 1936 (RGBl. I. S. 122).

legitimmosti procesu a nehumánní zásahy byly považovány za spravedlivé a v souladu s právem.

4.1. Materiální předpoklady pro sterilizaci

Zákon o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu rozlišoval mezi sterilizací provedenou na vlastní žádost (§ 2) a sterilizací nucenou (§ 12).

Sterilizace tedy byla uzákoněna a její provedení bylo umožněno pouze v případě, když se dalo podle zkušeností lékařské vědy s velkou pravděpodobností očekávat, že potomci dědičně zatížených osob budou trpět dědičným poškozením. Pokud byla tato podmínka splněna,¹⁶ bylo možno provést sterilizaci ať již dobrovolně, či nuceně pouze u osob trpících následujícími nemocemi: vrozenou slabomyslností, schizofrenií, manio-depresivní psychózou, dědičnou padoucnicí, dědičnou posunčinou, dědičnou slepotou a hluchotou či těžkými tělesnými deformacemi (lomivostí kostí, prvotním trpasličím růstem, vybočenou nohou či vrozeným vymknutím kyčlí). Sterilizován mohl být rovněž ten, kdo trpěl těžkým alkoholismem. Pokud by nedošlo ke splnění výše uvedených podmínek, jednalo by se o trestný čin a to těžké ublížení na zdraví.¹⁷

4.2. Procesní podmínky pro sterilizaci

Sterilizace mohla být provedena pouze za předpokladu, že s ní soud pro ochranu dědičného zdraví (*Erbgesundheitsgericht*) vyslovil souhlas a to i v případě, že o ní požádala sama dědičně zatížená osoba. Pokud byla tato osoba zbavena svéprávnosti a nezpůsobilá k právním úkonům či jednalo-li se o osobu mladší 18 let, byl oprávněn podat návrh na zahájení řízení o sterilizaci její zákonný zástupce, který k tomuto návrhu potřeboval souhlas poručnického soudu. Byl-li plnoleté osobě ustanoven opatrovník, tak se vyžadoval i jeho souhlas s návrhem. Návrh na zahájení řízení bylo možno vzít zpět a bylo k němu nutno připojit osvědčení lékaře, ve kterém poučil pacienta o podstatě a následcích umělého přerušení jeho rozmnožovací schopnosti.

¹⁶ Ganssmüller, Ch. Die Erbgesundheitspolitik des Dritten Reiches. Planung, Durchführung und Durchsetzung. Köln, Wien : Böhlau Verlag, 1987, s. 43.

¹⁷ Uhlich, G. Verfahrensgrundsätze des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses. Dresden : Verlag M. Dittert & Co., 1939, s. 13.

Vnitřní rozpornost, která je typická pro národně socialistické právní předpisy, se projevila rovněž v případě dalších osob, které byly oprávněny podat návrh na zahájení „sterilizačního“ řízení. § 3 zákona o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu uvádí, že úřední lékaři a přednostové ústavů jsou oprávněni (mohou) podat návrh u soudu na zahájení řízení. Tuto možnost však mění v povinnost První prováděcí nařízení k tomuto zákonu z 5. prosince 1933 (RGBl. I. S.1021). Každý aprobovaný lékař, který se při výkonu své činnosti dozví o osobě trpící dědičnou nemocí či těžkým alkoholismem, je povinen o tom informovat úředního lékaře. Stejná informační povinnost náležela každému, kdo se zabýval léčením, vyšetřováním či poradenstvím nemocných. Pokud úřední lékař uznal nutnost sterilizace jako oprávněnou, byl povinen působit na dědičně nemocnou osobu, aby podala sama nebo prostřednictvím svého zákonného zástupce návrh na zahájení soudního řízení. Pokud tuto osobu nepřesvědčil, byl povinen podat návrh sám. Nebyla-li splněna oznamovací povinnost vůči úřednímu lékaři, hrozilo uložení peněžitého trestu až do výše 150 říšských marek.¹⁸ Zde tedy vidíme, že často v národně socialistických odborných pracích a komentářích¹⁹ proklamovaná „dobrovolnost“ sterilizací byla jen prázdným pojmem, neboť ve většině případů se jednalo o sterilizaci nucenou či vynucenou, což bude ještě dále demonstrováno na příkladě statistik soudního rozhodování.

4.3. Soudní řízení o sterilizaci

Jak již bylo uvedeno výše, soudní řízení, ve kterém se rozhodovalo o sterilizaci osob postižených dědičnou chorobou, bylo zahájeno na základě návrhu doplněným zdravotním posudkem před soudem pro ochranu dědičného zdraví, který byl organizačně přiřazen k obvodnímu soudu (*Amtsgericht*). Jako druhoinstanční orgány byly zřízeny u vrchních zemských soudů (*Oberlandesgericht*) vrchní soudy pro ochranu dědičného zdraví.²⁰ Soudní senát se skládal z předsedajícího soudce, úředního lékaře a lékaře aprobovaného v Německé říši, který byl obzvláště dobře obeznámen s eugenickou teorií. Způsob a forma účasti dědičně nemocných osob na řízení se lišila podle jednotlivých soudů. Podle § 7 „sterilizačního“ zákona mohl soud nařídit osobní účast těchto osob na soudním jednání. Ve většině případů

¹⁸ § 11 prvního prováděcího nařízení k zákonu o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu z 5. prosince 1933 (RGBl. I. S.1021).

¹⁹ Např. Feldscher, W. Rassen- und Erbpflege im deutschen Recht. Berlin, Leipzig, Wien : Deutscher Rechtsverlag, 1943; Staemmler, M. Rassenpflege im völkischen Staat. München : J. F. Lehmanns Verlag, 1933.

²⁰ Podle statistik existovalo v Německu v roce 1935 okolo 200 soudů pro ochranu dědičného zdraví a 30 vrchních soudů pro ochranu dědičného zdraví. Blíže viz. Ganssmüller, Ch. Die Erbgesundheitspolitik des Dritten Reiches. Planung, Durchführung und Durchsetzung. Köln, Wien : Böhlau Verlag, 1987, s. 48.

tomu však tak nebylo a soudce rozhodoval pouze na základě lékařského posudku či provedeného testu inteligence.²¹

Mezi základní procesní zásady, které byly v tomto řízení uplatňovány, náležely: zásada nevěřejnosti řízení, zásada vyšetřovací (inkviziční), zásada bezprostřednosti a zásada volného hodnocení důkazů. Soudní řízení nebylo veřejné, což odpovídalo charakteru řízení, neboť bylo nutno chránit osobní zájmy dotčených osob. Soud mohl provést potřebná vyšetřování, vyslechnout svědky a znalce, tak jako předvolat dědičně nemocnou osobu a nechat jí před soudem lékařsky vyšetřit. Lékaři byly povinni před soudem vypovídat, přičemž se na lékařské tajemství nebral ohled. Osoby, které se zúčastnili soudního řízení, či provedení chirurgického zákroku byly povinny dodržovat mlčenlivost. V případě jejího porušení jim hrozilo uložení peněžité pokuty či trest odnětí svobody až na jeden rok.²²

Řízení bylo ukončeno vydáním usnesení, které buď návrh zamítlo, nebo nařídilo sterilizaci. O podobě tohoto rozhodnutí bylo rozhodováno hlasováním na základě principu většiny. Usnesení obsahovalo odůvodnění²³ a bylo podepsáno všemi členy soudního senátu.

O volném hodnocení důkazů či soudcovské nezávislosti při rozhodování však nemůže být vůbec řeč. Soud sice nebyl povinen ve svém usnesení nařídít nucenou sterilizaci, nýbrž na

²¹ Lékařské fakulty vypracovávali pro soudy znalecké posudky a testy inteligence. Jako příklady otázek lze uvést: „Jakou státní formu máme dnes?; Kdo to byli Bismarck a Luther?; Proč jsou domy ve městech vyšší než na vesnici?“ Přitom se ale autoři těchto testů sami přivedli do potíží, neboť výsledky testů provedené na venkově ukázaly, že „údajně“ normální školáci jsou na tom stejně, jako „údajně“ slabomyslné“ děti. Blíže viz. Evans, R. Das Dritte Reich. Diktatur. Band 2/II. München : DVA, 2006, s. 617.

²² § 15 zákona o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu ze dne 17. července 1933 (RGBl. I. S. 529).

²³ Literatura zabývající se problematikou nucených sterilizací ve Třetí říši často uvádí příklady odůvodnění usnesení o nařízení nucené sterilizace či návrhu na zahájení řízení, které se v praxi velmi často opakovali. Pro ilustraci uvádíme dva:

1. usnesení o sterilizaci z 2. 6. 1938, které vydal soud pro ochranu dědičného zdraví Freiburg in Breisgau a ve kterém odůvodnil vrozenou slabomyslnost následujícím způsobem: „*Tato osoba zklamala již ve škole. Dvakrát propadla a musela proto vyjít ze šesté třídy. Je dědičně zatížená. V testech inteligence neprokázala samostatné myšlení při zodpovězení jednotlivých otázek. To samé se prokázalo rovněž při jejím výsledku před soudem. Dojem, který získal soud, jen potvrdil přesvědčení navrhovatele. Podle všeho nebude s největší pravděpodobností nikdy ve stavu, vykonávat jiné než podřadné práce a selže i v praktickém životě v případě, když po ní budou požadovány jiné nové činnosti, než ty, které obvykle vykonává. Na základě pravidel lékařské vědy lze s největší pravděpodobností očekávat, že její potomci budou dědičně zatíženi a proto je třeba vyhovět návrhu*“. Toto rozhodnutí bylo otištěno v: Ganssmüller, Ch. Die Erbgesundheitspolitik des Dritten Reiches. Planung, Durchführung und Durchsetzung. Köln, Wien : Böhlau Verlag, 1987, s. 49.

2. Návrh na zahájení řízení o sterilizaci z důvodu „morální slabomyslnosti“ ukazuje, že sterilizace byly navrhovány i ze sociálně a zdravotně politických důvodů: „*Jak ze zdravotní dokumentace vyplývá, jedná se o zchátralého žebračka a tuláka. Pobírá padesátiprocentní důchod určený pro osoby postižené válkou. Se svými penězi ale nedokáže hospodařit. Mnoho kouří a příležitostně se opije. Byl trestán za kladení odporu, rušení klidu, veřejné urážky a ublížení na zdraví. Často znemožňoval svým nepřístojným chováním činnost úřadu sociální péče a napadal jeho úředníky. Podle znaleckého posudku se jedná o duševně méněcenné individuum, které je pro lidské společenství úplně bezcenné.*“ Tento návrh je otištěn v: Evans, R. Das Dritte Reich. Diktatur. Band 2/II. München : DVA, 2006, s. 618.

soudce byl vyvíjen ze všech stran velký nátlak, což se také projevilo na jejich rozhodování. Ovlivnění soudců bylo dosaženo za pomoci následujících nástrojů: personální politiky, průběžného vzdělávání a školení soudců, řízení soudní moci výkonnou mocí prostřednictvím výnosů ministerstva spravedlnosti, vlivu komentáře k zákonu o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu, zveřejňování soudních rozhodnutí v odborných časopisech a diskuze o volném prostoru pro uvážení soudce.

Současně s vytvářením soudů pro ochranu dědičného zdraví bylo započato s výběrem „vhodných“ soudců pro výkon této funkce a s jejich školením. Nejen lékaři, ale i studenti právnických fakult, referendáři a soudci byli nuceni účastnit se kurzů „rasové nauky“.²⁴ Pro soudce působících u soudů pro ochranu dědičného zdraví pořádalo ministerstvo spravedlnosti speciální vzdělávací kurzy, kterých se museli soudci minimálně jednou obligatorně zúčastnit. Soudcovská nezávislost byla ovlivňována zásahy moci výkonné, především prostřednictvím vydávání pokynů či výnosů říšského ministerstva spravedlnosti, jejichž účelem bylo přesvědčit soudce o nutnosti provedení sterilizace a zamezit tomu, aby soudci „sterilizační“ návrhy zamítali. Rovněž jim bylo doporučeno, aby se při svém rozhodování řídili komentářem k zákonu o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu.²⁵ Soudní rozhodování ovlivnila rovněž publikace vybraných zajímavých a sporných soudních usnesení v odborné literatuře.

V prvním roce účinnosti „sterilizačního“ zákona (1934) bylo podáno 84 500 návrhů na zahájení soudního řízení, přičemž polovina z nich se týkala žen. Ještě v tom samém roce bylo rozhodnuto o 64 500 návrzích, přičemž v 56 000 případech byla nařízena sterilizace. Z tohoto počtu bylo projednáno ještě v roce 1934 skoro 4000 případů před druhoinstančním soudem, ten jich ale 3559 zamítl. Z těchto čísel vyplývá, že sterilizace byla nařizována v 90 % případů a opravný prostředek proti rozhodnutí prvoinstančního soudu byl zamítnut v 90 % . V prvních čtyřech letech účinnosti „sterilizačního“ zákona bylo ročně uměle zbaveno rozmnožovací schopnosti kolem 50 tisíc osob, přičemž celkové číslo sterilizovaných osob za celou dobu vlády národních socialistů v Německu dosáhlo 360 tisíc.²⁶

²⁴ Staff, I. Justiz im Dritten Reich. Frankfurt am Main : Fischer Bücherei KG, 1964, s. 140 a následující.

²⁵ Gütt, A., Rüdín, E., Ruttké, F. Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses vom 14. Juli 1933 nebst Ausführungsverordnungen. München : J. F. Lehmanns Verlag, 1936.

²⁶ Tyto statistické údaje byly převzaty z nejaktuálnější publikace zabývající se tímto tématem: Evans, R. Das Dritte Reich. Diktatur. Band 2/II. München : DVA, 2006, s. 616.

Přesné věrohodné statistické údaje o počtu sterilizací nebyly v období Třetí říše nikdy vypracovány, údaje publikované v literatuře se tedy zakládají pouze na výsledcích vlastního výzkumu jednotlivých autorů. Největší rozdíly existují v odhadech celkového počtu sterilizovaných osob, které se pohybují od 200 tisíc až do 2 milionů. Blíže k této otázce: Wiesenberg, K. Die Rechtsprechung der Erbgesundheitsgerichte Hanau und Giessen zu dem

Proti usnesení o sterilizaci mohl být podán opravný prostředek k vrchnímu soudu pro ochranu dědičného zdraví ve lhůtě 14 dnů od doručení. K jeho podání byli oprávněni: ten, kdo podal návrh na zahájení řízení, úřední lékař či osoba trpící dědičnou chorobou. Opravný prostředek měl devolutivní účinek a soud druhé instance rozhodl o věci s konečnou platností. Proti jeho rozhodnutí nebyl žádný jiný řádný ani mimořádný opravný prostředek přípustný. Náklady soudního řízení byly hrazeny ze státního rozpočtu a náklady lékařského zákroku nesla zdravotní pojišťovna, ke které dotčená osoba náležela. Výkon rozhodnutí musel být proveden do 14 dnů po nastoupení právní moci usnesení. Pokud dotčená osoba neuposlechla výzvy, aby se dostavila k provedení chirurgického zákroku, mohla být předvedena policií do ústavu, který určil úřední lékař.²⁷ Zákrok však nemusel být proveden v případě, pokud osoba trpící dědičnou nemocí svolila se svou dobrovolnou internací v uzavřeném ústavu a zároveň sama nesla léčebné náklady. Usnesení o nucené sterilizaci však nebylo zrušeno, byla pouze odsunuta jeho vykonatelnost po dobu, kdy postižený pobýval v tomto léčebném zařízení.

5. Dobrovolná a nucená kastrace

Od nucené sterilizace je nutno striktně oddělovat kastraci (*Entmannung*), která sloužila jinému účelu, což byla ochrana společnosti před hrozícími mravnostními delikty spojené s těžkou kriminalitou. Byla tedy prováděna ze sociálních důvodů, zatímco u sterilizace se jednalo o důvody „vyšlecht'ovací“. Jak již bylo uvedeno výše, kastrace představovala mnohem závažnější zásah do lidského organismu, protože úplně zamezila možnosti pohlavního styku, a tím odstranila příčinu pro páchaní kriminality.

Rozlišovalo se mezi dobrovolnou a nedobrovolnou kastrací. Právní základ pro nucenou kastraci tvořil zákon proti nebezpečným recidivistům z 24. listopadu 1933 (RGBl. I. S. 995) a prováděcí zákon ze stejného dne (RGBl. I. S. 1000), který novelizoval německý trestní zákoník. Kastrace nebyla trestem, nýbrž opatřením, které nařídil soud vedle trestu za následujících podmínek stanovených v § 42k trestního zákona: v době rozhodnutí musel obžalovaný muž dovršit 21. rok a muselo se jednat o těžké mravnostní delikty (§ 176 odst. 1 č.1 - donucení ke smilstvu, § 176 odst. 1 č.2 - zločin zprznění, § 176 odst. 1 č.3 - smilstvo

„Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses“ vom 14. Juli 1933. Frankfurt am Main : J. W. Goethe Universität, 1986, s. 66.

²⁷ Čl. 6 odst. 5 Prvního prováděcího nařízení k zákonu o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu z 5. prosince 1933 (RGBl. I. S.1021).

s dětmi, § 177 - znásilnění, § 183 - veřejné provádění nemravných činů, §§ 223 - 226 - úmyslné ublížení na zdraví, §§ 211 - 215 - vražda a zabití), za něž byl v minulosti již jednou pravomocně odsouzen. Za mravnostní delikt se nepovažovala homosexualita nebo soulož mezi příbuznými.²⁸ Kastraci nařizoval soud v trestním řízení.

Právním základem pro dobrovolnou kastraci tvořil § 14 odst. 2 zákona o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu.²⁹ Jeho účelem bylo ochránit muže před možností, že spáchá v budoucnu mnohem závažnější trestný čin. Podmínkou byl souhlas muže, existence mravnostního trestného činu a znalecký posudek soudního lékaře, který potvrdil nebezpečí pachatelovu nebezpečnost.³⁰

6. Závěrem

Již několik měsíců po 30. lednu 1933, kdy národní socialisté uchořili moc, začali prosazovat opatření své populační politiky projevující se zejména „vyšlechtňováním“ a produkcí údajně „rasově hodnotnějších“ a „dědičně zdravých“ osob.³¹ Za pomoci přijatých právních předpisů a výrazného přispění německých lékařů a soudců, zasahovali národní socialisté do tělesné integrity lidí tak, aby je zbavili jejich rozmnožovací schopnosti. Nucená sterilace osob trpících dědičnou chorobou neprobíhala však jen v Německu, nýbrž i v několika dalších evropských zemích s částí demokratickým i s částí autoritářským režimem a ve Spojených státech. Důvody proč byly dotčené osoby nuceně sterilizovány, byly ve všech zemích stejné nebo obdobné. Vlastní rozdíl se ukázal až později po začátku druhé světové války, kdy národní socialisté nežádoucí osoby v Německu již nezbavovali jen jejich rozmnožovací schopnosti, nýbrž je začali vraždit. Není pochyb o tom, že k tomuto rovněž napomohli právníci, kteří pomáhali s přípravou zákonů a prováděcích nařizení a soudci, kteří ochotně umožňovali svými rozhodnutími realizovat národně socialistickou rasovou politiku.

Literatura:

²⁸ Feldscher, W. Rassen- und Erbpflege im deutschen Recht. Berlin, Leipzig, Wien : Deutscher Rechtsverlag, 1943, s. 131.

²⁹ Tento paragraf byl do zákona o obraně proti dědičně zatíženému potomstvu zařazen však až jeho první novelou z 26. června 1935 (RGBl. I. S. 773).

³⁰ Blíže viz. Stumpf, G. § 42k RStGB. Die Entmannung nach ihren materiellen Voraussetzungen unter Beachtung älterer und fremder Rechte. Heidelberg : Universität Heildeberg, 1937; Vogel, K. Freiwillige Entmannung. Berlin : Universität Berlin, 1939.

³¹ Bedürftig, F. Třetí říše a druhá světová válka. Přeložil Petr Dvořáček. Praha : Prostor, 2004, s. 314.

- [1] Benz, W. a kol. Enzyklopädie des Nationalsozialismus. München : dtv, 1997, 900 s., ISBN 3-423-33007-4.
- [2] Bedürftig, F. Třetí říše a druhá světová válka. Přeložil Petr Dvořáček. Praha : Prostor, 2004, 672 s., ISBN 80-7260-109-1.
- [3] Evans, J. Das Dritte Reich. Aufstieg. München : DVA, 2004, 1084 s., ISBN 3-421-05653-6.
- [4] Feldscher, W. Rassen- und Erbpflege im deutschen Recht. Berlin, Leipzig, Wien : Deutscher Rechtsverlag, 1943, 170 s.
- [5] Ganssmüller, Ch. Die Erbgesundheitspolitik des Dritten Reiches. Planung, Durchführung und Durchsetzung. Köln, Wien : Böhlau Verlag, 1987, 205 s.
- [6] Gütt, A., Rüdin, E., Ruttke, F. Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses vom 14. Juli 1933 nebst Ausführungsverordnungen. München : J. F. Lehmanns Verlag, 1936, s. 65.
- [7] Hitler, A. Mein Kampf. Přeložil Slavomír Michalčík. Pohořelice : Otakar II., 2000, 418 s.
- [8] Iskraut, M. Grundgedanken der nationalsozialistischen Weltanschauung. Bielefeld, Leipzig : Velhagen & Klasing, 1938, 118 s.
- [9] Schneider, Ch. Die Verstaatlichung des Leibes. Konstanz : Hartung-Gorre Verlag, 2000, 195 s., ISBN 3-89649-516-X
- [10] Staff, I. Justiz im Dritten Reich. Frankfurt am Main : Fischer Bücherei KG, 1964, 265 s.
- [11] Uhlich, G. Verfahrensgrundsätze des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses. Dresden : Verlag M. Dittert & Co., 1939, 97 s.
- [12] Wiesenberg, K. Die Rechtsprechung der Erbgesundheitsgerichte Hanau und Giessen zu dem „Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses“ vom 14. Juli 1933. Frankfurt am Main : J. W. Goethe Universität, 1986, 258 s.

Kontaktní údaje na autory – email:

tauchen@mail.muni.cz

lenkask@seznam.cz